

OKRESANI KAMENI ARTEFAKTI SA RANOENEOLITSKOG LOKALITETA ŠANAC-IZBA (LIPOLIST, ZAPADNA SRBIJA)

Rajna Šošić-Klindžić

Odsjek za arheologiju, Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu

Boban Tripković*

Odeljenje za arheologiju, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu

Apstrakt: *U radu je analizirana okresana industrija s lokaliteta Šanac-Izba kod Lipolista u zapadnoj Srbiji. To je nalazište iz ranog eneolita, očuvano u vidu brežuljka koji je oštećen modernom kultivacijom. Na osnovu fizičkih karakteristika nalazište je u literaturi svrstano u „tip Obrovac”, što je zapravo odrednica za kasnoneolitske i ranoeneolitske lokalitete okružene rovom i/ili bedemom u zapadnoj Srbiji. Šanac-Izba u Lipolistu je prvi istraživani lokalitet tipa Obrovac, nakon više decenija. Ovaj rad predstavlja inicijalni uvid u okresanu industriju s nalazišta koja je, nakon osnovnih tipoloških i sirovinskih odrednica, te kontekstualne analize, razmatrana u kontekstu lokalnog i regionalnog razvoja. Objavljivanjem kolekcije okresanog kamena sa nalazišta Šanac-Izba otvaramo jednu nedostajuću dimenziju u našem znanju o kulturnim procesima u zapadnoj Srbiji, iniciramo diskusiju o karakteru ovog i drugih sličnih nalazišta te razmatramo interakciju i participaciju u regionalnom kulturnom razvoju.*

Ključne reči: *kasni neolit, rani eneolit, lokaliteti tipa Obrovac, industrija okresanog kamena, Šanac-Izba kod Lipolista, zapadna Srbija.*

Rajna Šošić-Klindžić

Odsjek za arheologiju

Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu

Ivana Lučića 3, 10000 Zagreb, Hrvatska

rsosic@ffzg.hr

Boban Tripković

Odeljenje za arheologiju

Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu

Čika-Ljubina 18-20, 11000 Beograd, Srbija

b.tripkov@f.bg.ac.rs

Originalni naučni rad

UDK: 903”634”(497.11)

903”636”(497.11)

903.21.01(497.11)”634”

Primljeno: 29.12.2018.

Prihvaćeno: 01.02.2019.

* Učešće B.T. u pisanju rada deo je aktivnosti na projektu *Bioarheologija drevne Evrope: ljudi, biljke i životinje u praistoriji Srbije* Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja.

CHIPPED STONE ASSEMBLAGE FROM EARLY ENEOLITHIC SITE ŠANAC-IZBA (LIPOLIST, WESTERN SERBIA)

Rajna Šošić-Klindžić

Department of Archaeology, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Zagreb

Boban Tripković

Department of Archaeology, Faculty of Philosophy, University of Belgrade

Abstract: *In this paper we present chipped stone assemblage from the site of Šanac-Izba at Lipolist in Western Serbia. Šanac-Izba is an Early Eneolithic mound-like site, damaged in a bit by modern agricultural practices. Based on its physical appearance, it is associated with „Obrovac“ type-sites, that is, the Late Neolithic and Early Eneolithic sites surrounded by ditch and/or rampart, typically distributed in western Serbia. Šanac-Izba is the first excavated site of Obrovac-type after several decades. This paper presents initial insight to technology, typology, raw materials, and context of the chipped stone assemblage from the site, discussed through local and regional context. The aim is to offer new perspective in comprehending cultural processes in western Serbia, that is to initiate a discussion on the Obrovac-type sites, and to study cultural processes of interaction and participation in regional cultural network.*

Keywords: *Late Neolithic, Early Eneolithic, Obrovac-type sites, chipped stone assemblage, Šanac-Izba at Lipolist, Western Serbia.*

Rajna Šošić-Klindžić

Department of Archaeology

Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Zagreb

Ivana Lučića 3, 10000 Zagreb, Croatia

rsosic@ffzg.hr

Boban Tripković

Department of Archaeology

Faculty of Philosophy, University of Belgrade

Čika-Ljubina 18-20, 11000 Belgrade, Serbia

b.tripkov@f.bg.ac.rs

Original scholarly article

UDC: 903"634"(497.11)

903"636"(497.11)

903.21.01(497.11)"634"

Received: 29.12.2018.

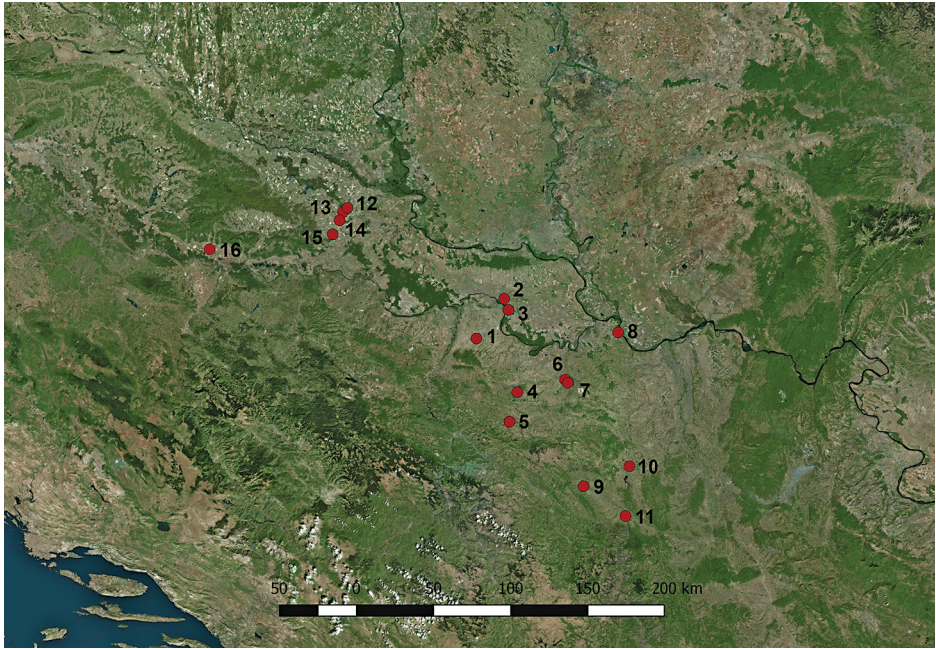
Accepted: 01.02.2019.

UVOD

Šanac-Izba je arheološko nalazište iz ranog eneolita, locirano 1,5 km severno od sela Lipolist (opština Šabac).¹ Lokalitet je očuvan u vidu brežuljka prečnika oko 50 m, čiji su viši nivoi kulturnog sloja uništeni ili oštećeni modernom kultivacijom. Okružen je širokim jarkom koji se na površini uočava kao plitka depresija koja okružuje brežuljak. Na osnovu fizičkih karakteristika nalazište je u literaturi svrstano u „tip Obrovac” (Vasiljević i Trbuhović 1975; 1983), što je zapravo odrednica za kasnoneolitske i ranoeneolitske lokalitete okružene rovom i/ili bedemom u zapadnoj Srbiji. Projekat ŽIVOT U MOČVARI, u okviru koga je nalazište ispitivano, pokrenut je na temelju uverenja da lokaliteti okruženi rovom i bedemom u zapadnoj Srbiji nisu adekvatno proučeni, niti su dovoljno poznati ili istaknuti njihovi uloga i značenje u kulturnoj slici regionalne praistorije (up. Garašanin 1979; Chapman 1981; Tripković 2013). Šanac-Izba kod Lipolista prvi je istraživani lokalitet tog tipa koji bi trebalo da omogući sveobuhvatno poređenje okruženja, materijalne kulture i društvenih praksi ovog i drugih sličnih nalazišta (karta 1). U ovom radu biće prikazana samo kolekcija okresanog kamena koja, mada sadrži relativno mali broj primeraka, donosi interesantan potencijal za razmatranje uključenosti lokaliteta u kasnoneolitske i ranoeneolitske kulturalne mreže.

Sudeći prema istorijatu istraživanja, predmeti od okresanog kamena neizostavno su povezani sa lokalitetima tipa Obrovac. Sa površine većine nalazišta u prošlosti su prikupljeni jedino fragmenti keramike i predmeti okresane industrije, na osnovu kojih su nalazišta datovana u kasni neolit ili, nešto ređe, u rani eneolit (Trbuhović i Vasiljević 1975; Vasiljević i Trbuhović 1983; up. Tripković 2013, prilog 2). Okresani artefakti nisu, međutim, dobili adekvatnu pažnju istraživača, uglavnom zbog toga što je tradicija specijalističkih studija okresanog kamena u srpskoj arheologiji tada bila u samom začetku. U međuvremenu, razvoj discipline i intenzivno ispitivanje okresane industrije iz kasnog neolita i ranog eneolita na centralnom i severnom Balkanu ponudili su čvrste i utemeljene modele za razmatranje tehnoloških, sirovinskih i distributivnih mreža

1 Nalazište je u ranijoj literaturi najverovatnije opisano pod imenom Džudžin šanac. O razlozima korišćenja novog naziva, literarne veze sa nalazištem prethodnog naziva i ostalom detaljnije videti u Tripković et al. 2017.

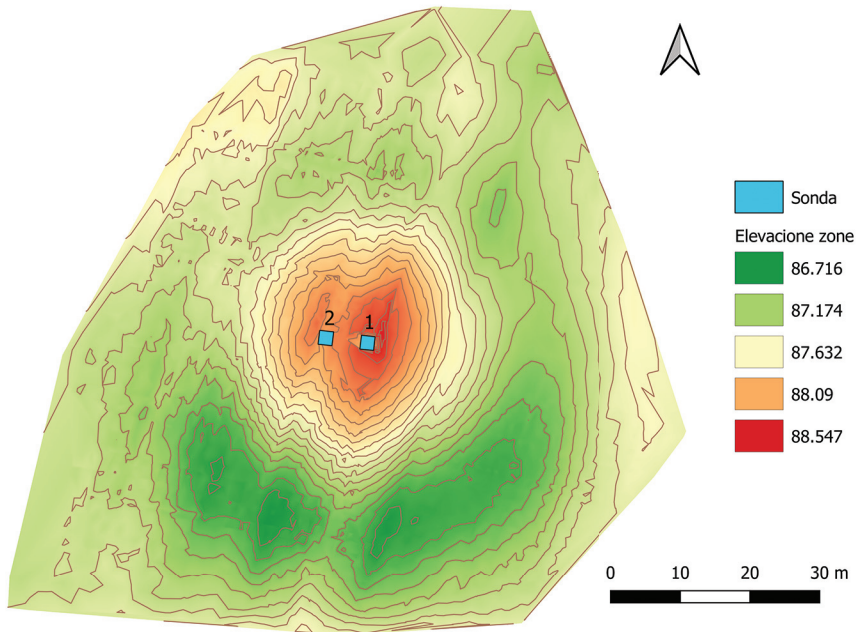

Karta 1. Geografski položajkasnoneolitskih i ranoeneolitskih lokaliteta pomenutih u tekstu: 1. Lipolist, Šanac-Izba; 2. Šašinci, Kudoš; 3. Hrtkovci, Gomolava; 4. Družetić, Bodnjik; 5. Balinović, Anatema; 6. Kalenić, Livade; 7. Mali Borak, Crkvine; 8. Vinča, Belo brdo; 9. Čačak, Trsine; 10. Grivac, Kragujevac; 11. Kraljevo, Divlje polje; 12. Beketinci, Bentež; 13. Jurjevac, Stara vodenica; 14. Tomašanci, Palača; 15. Pajtenica, Selci Đakovački; 16. Nova Gradiška, Slavča.

u širem regionu (up. Bogosavljević-Petrović 2015, sa pregledom literature). U takve studije, međutim, usled nedostatka terenskih istraživanja, i dalje nisu uključeni lokaliteti tipa Obrovac. Objavljivanjem kolekcije okresanog kamena sa nalazišta Šanac-Izba, dakle, otvaramo jednu nedostajuću dimenziju u našem znanju o kulturnim procesima u zapadnoj Srbiji, iniciramo diskusiju o karakteru ovog i drugih sličnih nalazišta i razmatramo interakciju i participaciju u regionalnom kulturnom razvoju.

ŠANAC-IZBA: STRATIGRAFIJA, PROSTOR I PREDMETI OD OKRESANOG KAMENA

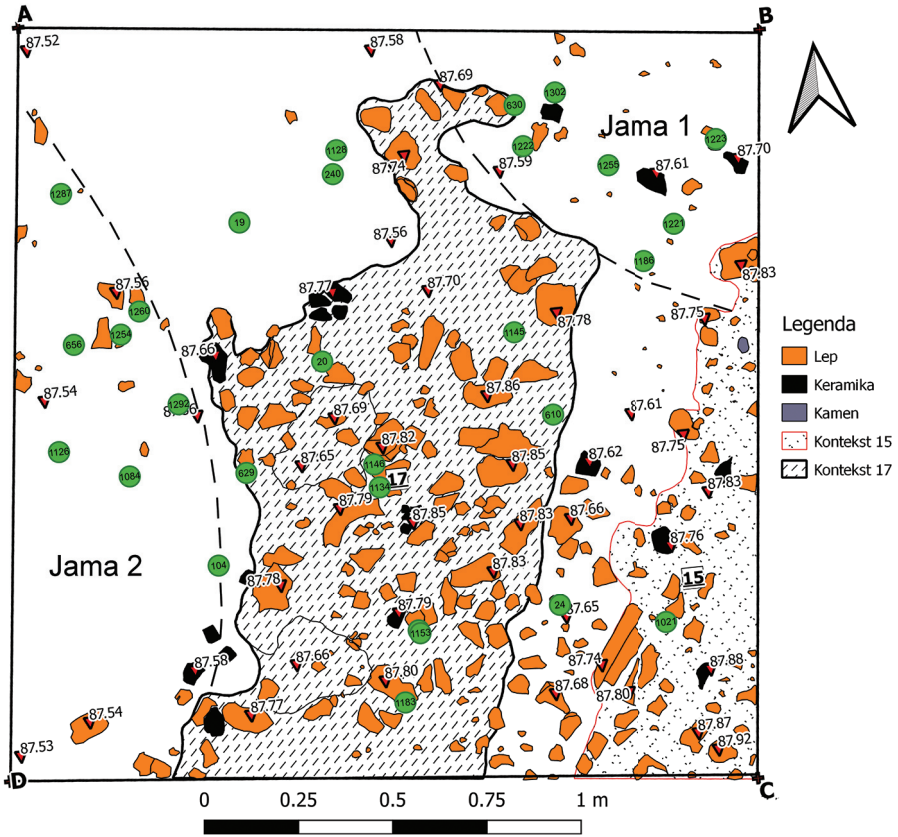
Na nalazištu Šanac-Izba u Lipolistu ispitane su dve stratigrafske sonde dimenzija 2 x 2 m, locirane u centralnom delu nalazišta (sonda 1), međusobno udaljene 4 m (sl. 1). Prilikom iskopavanja otkriveni su deo izgorele građevine i manji delovi četiri duboke jame. U sondi 1 locirani su građevinski objekat i

Slika 1. Digitalni model lokaliteta Šanac-Izba sa rasporedom sonde.

jame 1 i 2, dok su jame 3 i 4 otkrivene u sondi 2. Građevina je gorela na visokoj temperaturi o čemu svedoče ostaci urušenog kućnog lepa crvene i narandžaste boje, od čega su mnogi komadi vitrifikovani. Zanimljivo je da, uprkos velikoj količini urušenog lepa, koji ukazuje na čvrstu i stabilnu građevinu, podnica građevine nije uočena već se ispod ruševinskog sloja nalazi sloj crne zemlje, očigledno originalna površina nalazišta. Jama 4 istovremena je ili približno istovremena sa građevinom. Njena ispuna je slojevita, sadrži veću količinu arheološkog materijala, te pokazuje jasne naznake da je reč o aktivnostima *in situ*. Jame 1–3 su kasnije, moguće da potiču i iz modernog perioda, ali nivoi sa koga su ukopane nisu mogli biti precizno ustanovljeni usled oštećenja kulturnog sloja. Ove jame su nakon iskopa ispunjene (prirodnom) akumulacijom zemlje i materijala iz kulturnog sloja koji su presekle, što stvara utisak istovremenosti sa starijim objektima (Tripković et al. 2017). S obzirom na to da se najmanje dve faze korišćenja lokaliteta ne vide u materijalnoj kulturi nalazišta, koja potiče iz ranog eneolita, odnosno s kraja 5. milenijuma pre nove ere, vreme kopanja tri kasnije jame zahteva novo promišljanje uloge i datacije nalazišta.

Na lokalitetu su nađena 45 okresana artefakta, od čega je u sondi 1 bilo 38 komada (sl. 2). U kulturnom sloju bilo je 9 ili 10 komada okresane industrije, u kontekstima povezanim sa prostorom građevine (ruševinski sloj i prostor ispod nje) bilo je 12 ili 13 komada, dok je u jamama 1 i 2 bilo po osam komada kre-

Slika 2. Građevina iz sonde 1 sa prostornom distribucijom okresanih artefakata. Artefaktisu označeni EDM brojem prikazanim u dodatku 1.

mena (Dodatak 1). Komadi koji su ograničeni na građevinski objekat manjim brojem su locirani u ruševinskom sloju (4 komada), dok se veći broj predmeta (8 ili 9) nalazi ispod i, u jednom slučaju, pored ruševinskog sloja, u okviru tanog sloja crne rastresite zemlje koja predstavlja originalnu površinu nalazišta (Tripković 2017). S obzirom na to da je građevina oštećena ukopom jame 2 i da se neposredno pored nalazi i jama 1, čiji su sadržaji postepeno akumulirani procesom erodiranja zidova jama, izvesno je da dve jame sadrže materijal koji je prvobitno bio u nadzemnom objektu, odnosno u njegovom neposrednom okruženju. To je naročito vidljivo kontekstualnom analizom okresane industrije u jami 2. Artefakti su najbrojniji u nižim nivoima ispune, konkretnije u sloju crvene zemlje izmešane sa lepom i šljunkom, što su zapravo erodirani ostaci građevine koju je jama oštetila. Prema tome, može se zaključiti da većina okresane industrije iz ove jame sigurno potiče iz građevine i njenog neposrednog okruženja, a u jamu je sekundarno deponovana prirodnim procesima.

U sondi 2 bilo je samo 7 komada okresanog kamena. Kulturni sloj u ovoj sondi pretrpeo je znatna oštećenja delovanjem srednje krupnih životinja (Tripković et al. 2017), što je možda uticalo i na količinu okresanih artefakata, mada je primetno da oni nisu brojni ni u delovima koji nisu pretrpeli oštećenja. Ako je najveći broj primeraka okresane industrije zaista u zoni građevinskog objekta, onda je verovatno i da rasprostranjenost i učestalost okresanih artefakata dobro odražavaju zone aktivnosti (sonda 1) i neaktivnosti (sonda 2). U sondi 2, primerak okresanog kamena bio je u jami 3, dok su ostali primerci nađeni u kulturnom sloju. Jama 3 se nalazi u najudaljenijoj tački sonde od mesta najveće koncentracije okresanih artefakata na lokalitetu. S obzirom na to da je jama ispunjena u procesu sekundarne ispune, koji je uključio eroziju zidova jame, ali i spiranje i klizanje materijala, nedostatak okresane industrije može se objasniti njegovim nedostatkom na prostoru oko sonde. Jama 4 iz ove sonde, koja se širi prema centralnim delovima nalazišta, međutim, nije sadržala okresane artefakte. To je jedina jama bez okresanih artefakata u ispuni, što je zanimljiv podatak s obzirom na to da je to u isto vreme jedina jama za koju istraživački podaci izričito sugerišu ispunu u ranoeneolitsko doba (Tripković et al. 2017). Istražena površina je, svakako, mala da bismo mogli da ovakvu distribuciju nalaza pretočimo u pouzdan model praistorijske utilizacije prostora. Trebalo bi, međutim, naglasiti i to da je površina nalazišta takođe mala, odnosno da površina dve sonde (8 m²) čini oko 0,5 – 1 % prostora koji je u prošlosti bio okružen rovom. Osim toga, sonda 2 nalazi se relativno blizu obodnog dela površine okružene rovom, što pozicijama dve sonde pruža izvesnu reprezentativnost za razumevanje kulturnih procesa na celom lokalitetu.

ARTEFAKTI OD OKRESANOG KAMENA: TEHNOLOGIJA I TIPOLOGIJA

Većina okresanih artefakata je oštećena i fragmentovana, a njihove dimenzije su prosečno male. Najduži komad je 4,5 cm. Najbrojniji tehnološki tip čine odbici sa 22 komada (48,9%) i sečiva sa 13 komada (28,9%).² Kriterijum za razlikovanje odbitaka i sečiva bilo je metričko pravilo prema kome se kao sečivo određuje odbitak čija je dužina 2x veća od širine, te da ima paralelne ivice, zbog čega su kao odbici određeni i komadi s paralelnim ivicama i negativima, ali kojima dužina nije 2 puta veća od širine (primer T. 1/10).

² Za analizu okresanih artefakata korišćeni su terminologija i kriterijumi prema Bogosavljević-Petrović (2015). Za komparativnu analizu su korišćeni lokaliteti koji pripadaju fazi Vinča D vinčanske kulture, te lokaliteti lasinjske kulture i ranoeneolitski lokaliteti bez preciznije kulturne atribucije s područja zapadne Srbije i istočne Hrvatske. Iako su moguće i drugačije odrednice, za potrebe ovog rada je vinčanska kultura posmatrana kao kultura kasnog neolita, a rani postvinčanski kulturni horizont kao rani eneolit.

Osim odbitaka i sečiva, na lokalitetu je pronađena jedno jezgro, jedan odbitak od podmlađivanja platforme, dva odbitka od podmlađivanja jezgra i 6 komada otpada nastalih prilikom okresivanja (Tabela 1). Korteks je prisutan na 12 komada ili 26,7 %, a samo pet ima pokrivenost korteksom 50% ili više. Ovakva struktura tehnoloških tipova, bez ubedljivog dokaza u redukcijском nizu, obično ukazuje da se na lokalitetu nije odvijala proizvodnja već da je on pre konzumentskog karaktera, dakle, mesto koje koristi artefakte pretežno izrađene na drugoj lokaciji. Treba međutim napomenuti prisustvo jednog jezgra za odbitke od crnog rožnaca, te tri odbitka karakteristična za proces prepravke jezgra (T. 1/17) koji ukazuju i na teoretski moguću proizvodnu aktivnost na lokalitetu, ali njihova pojava može biti rezultat i drugih okolnosti kao što su sekundarni kontekst nalaza ili naknadno korišćenje artefakta kao oruđa, ali bez „formalne” obrade retušem.

Tabela 1. Šanac-Izba. Učestalost proizvodnih tipova okresane industrije.

Tehnološki tip	br. komada	%
Odbitak	22	48,9
Sečivo	13	28,9
Jezgro	1	2,2
Odbitak od podmlađivanja platforme	1	2,2
Odbitak od podmlađivanja jezgra	2	4,4
Otpadak	6	13,3
Ukupno	45	100

Od ukupnog broja, obrađeno je u oruđe gotovo pola, odnosno 22 komada (48,9 %). Približno 2/3 odbitaka je obrađeno u oruđe, odnosno 15 od ukupno 22 odbitka. Od 13 primeraka sečiva, obrađeno je 7, dakle, nešto više od polovine. Na drugim tehnološkim tipovima oruđe nije bilo izrađivano. Zastupljenost predložaka za izradu oruđa nije sasvim u skladu sa vremenom iz koga lokalitet potiče. Zapravo, na lokalitetima, kasnovinčanske, sopotske, lendelske i lasinjske kulture među predlošcima najviše je retuširanih sečiva, a procent retuširanih odbitaka je znatno manji (Šošić i Karavanić 2005; Bogosavljević Petrović 2015; Szilagy 2017). Doduše, postepeni rast udela oruđa na odbicima zabeležen je još od faze Vinča B, odnosno od oko 5 000 pre n.e. u kalibrisanoj vrednosti (Bogosavljević Petrović 2018, 9). Ipak, procenat sečiva kao predložaka ostaje najviši i u postvinčanskim ranoeneolitskim kolekcijama, s izuzetkom lokaliteta Bodnjik (Radovanović 1996), iako udeo retuširanih odbitaka raste (Bogosavljević Petrović 2015; 2019). S obzirom na to da je kolekcija s lokaliteta Šanac-Izba mala, ne možemo izneti čvrst zaključak, ali smatramo da treba napomenuti moguću razliku u odnosu na većinu drugih lokaliteta.

Tabela 2. Šanac-Izba. Učestalost tipova oruđa.

Tip oruđa	broj	%
Obradeni odbitak/sečivo	2	9,1
Strugač	7	31,8
Perforator	1	4,5
Strmo retuširano oruđe na transverzalnom prelomu	1	4,5
Dvostruko strmo retuširano oruđe na transverzalnom prelomu	1	4,5
Trapez	1	4,5
Nazupčano oruđe	3	13,6
Strmo retuširani šiljak	2	9,1
Strugač-nazupčano oruđe	1	4,5
Oruđe tipa <i>bec</i>	3	13,6
Ukupno	22	100

Najbrojnija oruđa na lokalitetu su strugači (Tabela 2). Zastupljeni su sa osam komada, što je više od trećine ukupnog broja oruđa. Dominantni predložak za strugače su odbici – sedam komada je izrađeno na odbicima, a jedno na sečivu. Dva strugača su izrađena na odbicima s paralelnim negativima koji su svrstani u odbitke samo po metričkom kriterijumu. Na jednom takvom strugaču je desni lateralni rub obrađen nazupčanim retušem pa se može nazvati kombinovanim oruđem strugač-nazupčano oruđe (Tabla 1/10). Jedan strugač je izrađen na debelom odbitku koji podseća na jezgro za izradu mikrosečiva (Tabla 1/ 13). Predlošci za ostale strugače su klasični odbici.

Strugači kao najbrojnije oruđe i odbitak kao dominantan predložak za strugače su česte odlike zbirki okresanog kamena iz kasnog neolita i ranog eneolita, ali treba naglasiti da to nisu apsolutne odlike svih lokaliteta, naprotiv, udeo strugača među oruđima, kao i udeo odbitaka kao predložaka za strugače može da značajno varira. Strugači na odbicima najbrojniji su tip oruđa na lokalitetima lendelske kulture u Mađarskoj (Szilagy 2017). Strugači na odbicima, ponekad i na jezgrima, poznati kao masivni strugači, često se javljaju u Vinči D, te na ranoeneolitskim lokalitetima (Bogosavljević Petrović 2015, 459, 518). Sličnost lokaliteta Šanac-Izba u pogledu učestalosti predložaka za izradu strugača je, međutim, najveća sa hronološki i prostorno najbližim lokalitetima, Livade-Kalenic (Šarić 2005, 99) i Bodnjik-Družetić (Radovanović 1996, 44), gde su strugači na odbicima takođe najbrojnije oruđe.

Treba svakako napomenuti da su dva odbitka (Tabla 1/10, 12) na kojima su izrađeni strugači samo po dimenzijama odbici dok su po negativima i paralelnim rubovima bliže sečivima pa i taj podatak, zbog malog ukupnog broja artefakata, značajno utiče na konačnu sliku i procentualne odnose. Strugači na sečivima, na primer, česti su na lokalitetima vinčanske i sopotske kulture,

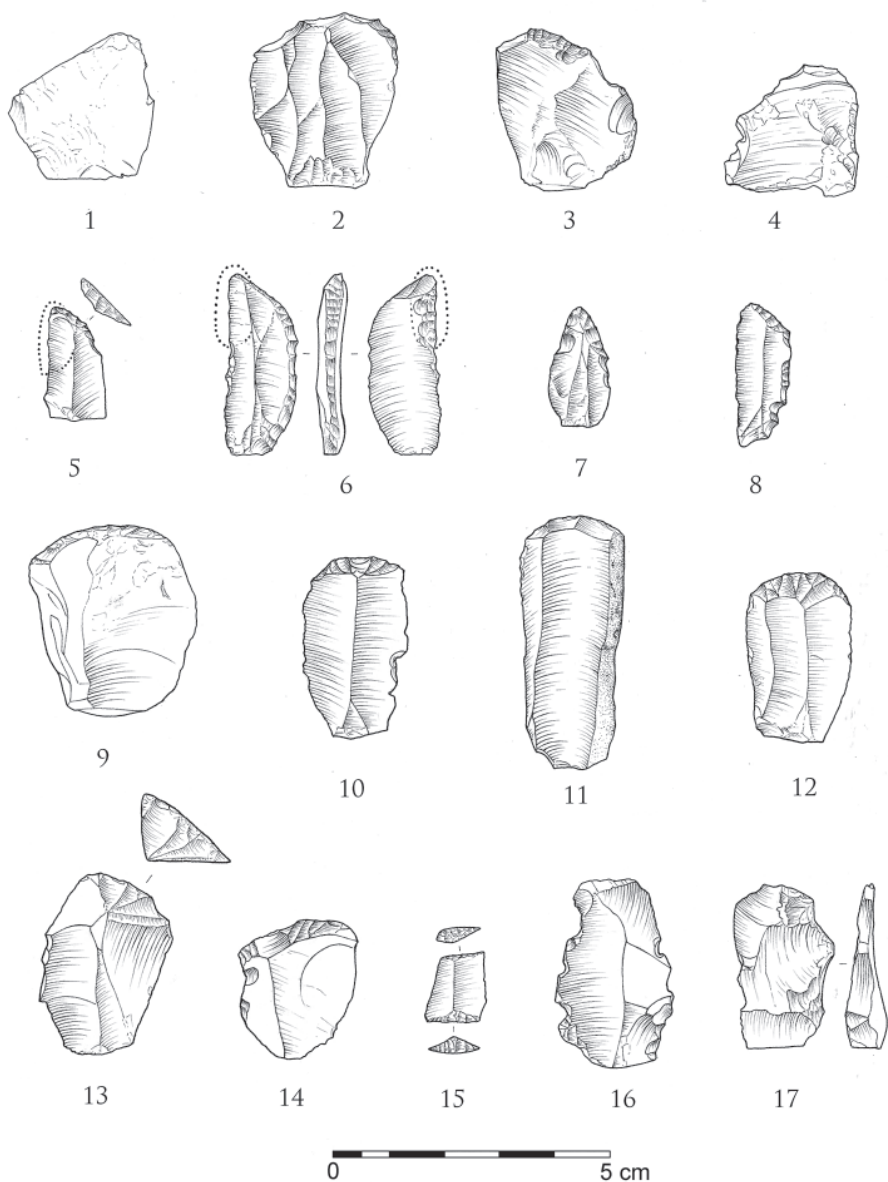

Tabla 1. Oruđe od okresanog kamena sa lokaliteta Šanac-Izba (crtala Martina Rončević)

ponekad kao dominantna kategorija, ali ponekad kao druga ili manje zastupljena kategorija oruđa (Šošić i Karavanić 2005; Bogosavljević Petrović 2015, 331). U kasnovinčanskim slojevima na Belom Brdu (Bogosavljević Petrović 2015),

te u kasnoneolitskim i ranoeneolitskim slojevima na Slavči (Šošić i Karavanić 2005) među strugačima su najbrojniji oni izrađeni na sečivu kao predlošku. Otuda prisustvo samo jednog strugača na sečivu kao predlošku može biti posledica malog uzorka.

Osim strugača, u zbirci je zastupljen manji broj komada drugih oruđa. Sa po tri komada zastupljena su nazupčana oruđa (Tabla 1/16) i oruđa tipa *bec* (Tabla 1/1, 3, 4), dok su sa po dva primerka zastupljeni strmo retuširani šiljci i komadi s obradom. Pronađen je po jedan komad perforatora (Tabla 1/7), oruđa na transversalnom prelomu (Tabla 1/5), dvostrukog oruđa na transversalnom prelomu (Tabla 1/8) i trapeza (Tabla 1/15). Jedan strmo retuširani šiljak ima na levom lateralnom rubu distalnog dela alatke sjaj od intenzivne upotrebe (verovatno od sečenja biljaka) i s dorsalne i s ventralne strane. Na istom delu na ventralnoj strani je izveden i plitki retuš (Tabla 1/6). Strmo retuširano oruđe na transversalnom prelomu na slomljenom sečivu takođe ima sjaj od upotrebe na levoj lateralnoj ivici distalnog dela (Tabla 1/5). Sjaj je još zabeležen i na jedinom obrađenom sečivu. Strmo retuširana oruđa na transversalnom prelomu i sečiva s obradom, odnosno sečiva sa očuvanim tragovima upotrebe, tipovi su oruđa koji su obično služili kao umeci u srp (Bogosavljević Petrović 2015, 119). Dvostruko strmo retuširano oruđe na transversalnom prelomu (Tabla 1/ 8) bi takođe moglo pripadati grupi strmo retuširanih šiljaka, ali nije stavljeno u tu grupu zbog toga što retuš na lateralnoj ivici nije strm.

Strmo retuširani komadi, kao i oruđa na transversalnom prelomu su prisutni u kolekcijama okresanih alatki na lokalitetima Belo brdo u Vinči, Gomolava, Divlje polje, Trsine i Grivac tokom faza Vinča C i D, a Bogosavljević Petrović (2015, 515) ističe da su posebno važni za kasnu D fazu gde odražavaju pripadnost širem tehnokompleksu eneolitske provenijencije. Ponekad su zastupljeni kao deo kompozitnih alatki sa ulogom srpa, a ponekad kao noževi s netipičnim tragovima upotrebe (Bogosavljević Petrović 2015, 502). Ovde se nalaz oruđa sa strmim retušem (Tabla 1/6) zbog sjaja na lateralnoj ivici može smatrati delom kompozitne alatke srpa. Viši udeo nazupčanog oruđa i oruđa tipa *bec* (po 13,6 % svaki) takođe je karakterističan za kasne faze neolita na vinčanskim lokalitetima (Bogosavljević Petrović 2015), te takođe ukazuje na pripadnost eneolitskom kompleksu industrije okresanog kamena (Bogosavljević Petrović 2015, 159–160). Prema kraju neolita i početku ranog eneolita raste zastupljenost nazupčanog oruđa i oruđa tipa *bec*.

U pogledu strukture okresanog oruđa, zanimljiv je mali broj odbitaka i sečiva sa obradom koji su, inače, česti u kasnoneolitskim kulturama severnog Balkana (sopotska i vinčanska kultura) (Šošić i Karavanić 2005, Bogosavljević Petrović 2011; 2015). Obradeni odbici i sečiva su tip neolitskog ili eneolitskog oruđa koje ima retuš, ali ne pripada nekom od tipološki definisanih kategorija (poput strugača, oruđa na transversalnom prelomu, perforatora, itd.). Dominacija takvog oruđa, što je u dosadašnjoj literaturi protumačeno kao odraz novog

načina produkcije i novog doba, utvrđena je na više lokaliteta iz kasnog neolita (Divlje polje, Grivac, Anatema, Crkvine Mali Borak) i ranog eneolita (Bodnjik) na centralnom Balkanu (Богосављевић Петровић 1992, 24; Радовановић 1996, 49; Bogosavljević Petrović 2015, 159–60), dok su na lokalitetu Kalenić-Livade retuširani odbici i sečiva zbirno najbrojniji tip oruđa (Šarić 2005, 95). Jednostavno retuširano sečivo ili odbitak, inače najučestalije oruđe u kasnom neolitu i ranom eneolitu na centralnom i severnom Balkanu (Šošić Klindžić 2013; Bogosavljević Petrović 2015; Špoljar 2017; Barbir 2017), na lokalitetu Šanac-Izba u Lipolistu zastupljeno je sa svega dva komada.

Trapez (Tabla 1/15) je izrađen na medijalnom delu mikrosečiva i jedini je primerak koji nije tipičan za inventar okresanog kamena kasnog neolita i ranog eneolita. Dimenzije, oblik, kao i izvedba retuša mogu se uporediti jedino s trapezima tipičnim za ranije faze neolita kada su uobičajeno zastupljeni trapezi vrlo malih dimenzija na medijalnom delu sečiva, paralelnih lateralnih ivica, približno slične dužine i širine. Takav oblik, prema raspoloživim podacima, nije zastupljen u najkasnijim fazama neolita i tokom eneolita. Geometrijski oblici, odnosno trapezi, u kasnom neolitu i eneolitu postaju duži, često obrađenog lateralnog konveksnog ruba. Za proizvodnju takvih trapeza sečiva se u dužini minimalno redukuju, i to samo na distalnom i proksimalnom delu (Radovanović 1996; Šarić 2005, sl 7, 8–11; Komšo 2009; Špoljar 2011; Šošić Klindžić 2013). Otuda pojava ovog trapeza na nalazištu Šanac-Izba za sada nema adekvatno objašnjenje. Za razliku od njega, drugi primerci tehnološki i sirovinski uobičajen su repertoar, s uobičajenim varijacijama u tipovima i oblicima.

SIROVINE I POREKLO

U kolekciji od 45 komada nema mnogo varijacija u sirovinama. U većini (42) slučajeva reč je o različitim varijantama amorfnih rožnaca koji se pojavljuju u raznim bojama. Osim rožnaca prisutan je i silifikovani zeleni tuf sa žutim korteksom (2 primerka), kao i opsidijan u jednom slučaju. Za determinaciju sirovina koristili smo makroskopske karakteristike materijala te poređenje sa dosad objavljenim podacima s drugih nalazišta na centralnom i severnom Balkanu (Bogosavljević Petrović i Marković 2012; Bogosavljević Petrović 2015), ali zaključke bi svakako u budućnosti trebalo upotpuniti petrografskim i geohe-mijskim analizama.

Po očuvanom korteksu možemo utvrditi da deo sirovina pripada rečnim oblucima, dakle sirovini u sekundarnom kontekstu. Četvrtina artefakata, 12 primeraka, izrađena je na rečnim oblucima, crne i crvene ili crvenosmeđe boje. Crni rožnaci se pojavljuju u nekoliko varijanti – glatke sjajne površine; s pukotinama i žilama u strukturi; mat površine i hrapave strukture. Jedino jezgro

izrađeno je na amorfnom crnom rožnacu, kao i oruđa tipa *bec*. Ostali rožnaci javljaju se u bež, sivim i smeđim varijantama. Jedan strugač je izrađen na svetlosmeđem rožnacu s belim tačkama koji podseća na Balkanski kremen, što je sirovina koja je bila popularna u ranom eneolitu centralnog Balkana (Bogosavljević Petrović 2015, 240, 248–249). Tri komada izrađena su od svetlozelenog rožnaca sa malim crnim tačkama. Ta tri komada ne predstavljaju „klasičan” inventar ovoga lokaliteta – dva su odbici od podmlađivanja jezgra, a jedan je atipični mali trapez. Sirovina podseća na sirovinu zabeleženu na naselju u Grivcu (Bogosavljević Petrović i Marković 2012, sl. 10.). Tri strugača su načinjena na belim rožnacima sa flekama i crnim tačkama. U kolekciji se javljaju još i rožnaci sivih nijansi.

Na osnovu makroskopskog pregleda i poređenjem s objavljenim materijalom, sirovine korišćene za okresanu industrija na lokalitetu Šanac-Izba najslbličnije su materijalu na lokalitetu Crkvine-Mali Borak i Belo Brdo u Vinči. Bez petrografske analize i detaljnijeg poređenja možemo ostati jedino pri konstataciji o sličnosti. Prema očuvanom korteksu, vidljivo je da su crveni, crvenosmeđi i crni rožnaci glatke i hrapave strukture rečni obluci, dakle sirovina u sekundarnom obliku. Stoga možemo zaključiti da je deo sirovine nabavljan iz rečnih nanosa ili u naplavinskom tlu. Izvori sirovina mogli su biti tokovi brojnih reka i potoka, u kojima Mačva ne oskudeva, ili mogući obluci u kvartarnima naslagama koje čine veći dio Mačve (OGK, list Šabac). Sirovina se takođe mogla prikupljati u koritima nešto udaljenijih reka Kolubare i Morave (Tomić 2005; Bogosavljević Petrović 2015). Primarni izvori sirovina mogli su biti i Fruška gora, udaljena oko 50 km i Avala i Kosmaj udaljeni oko 80 km (Bogosavljević Petrović 2005; OGK list Obrenovac; OGK list Novi Sad). Trebalo bi uzeti u obzir izglednu mogućnost da su okresani artefakti doneti na lokalitet kao završen proizvod ili nabavljani putem razmene, a pojava atipičnih komada može ukazati i na (u ovom kontekstu teško dokazivu) pojavu recikliranja. Planina Cer (OGK list Vladimirci i Valjevo) je bliža lokalitetu od navedenih područja, ali zasad nemamo preciznijih podataka o mogućim naslagama rožnaca na tom području. Naglašavamo da su ovo samo preliminarni podaci koji će biti revalorizovani nakon obavljenih petrografskih i geohemijskih analiza, te terenskog pregleda.

Za razliku od preovlađujućih rožnaca, može se pretpostaviti poreklo mikrosečiva od opsidijana. Njegove makroskopske karakteristike i analogija s nalazištima u okruženju, gde je utvrđena vizuelna distinkcija sirovine zasnovana na XRF analizama (Tripković and Milić 2008), ukazuju na tip Karpatski 1, odnosno na verovatno poreklo sirovine u ležištima opsidijana na planini Zemplen u današnjoj Slovačkoj. Nalazi od opsidijana, mada sa različitom zastuplenošću, standardan su repertoar kasnoneolitskih i, nešto ređe, ranoeneolitskih nalazišta na severnom Balkanu (Chapman 1981; Tripković 2004; Šarić 2005; Šošić Klindžić 2013). U neolitu i eneolitu severnog Balkana najčešći je upravo

tip Karpatski 1, sa regionalnim varijacijama u odnosu na opsidijane iz drugih ležišta. Na lokalitetima sopotske kulture na području današnje Hrvatske to je jedini tip opsidijana (Kasztovsky et al. 2009), dok je na eneolitskom lokalitetu Pajtenica zabeležen i tip Karpatski 2, čija su ležišta u današnjoj Mađarskoj (Tykot and Balen 2010).

Na lokalitetima u Srbiji tip Karpatski 1 je dominantan tip sirovine, ali je u manjem broju prisutan i tip Karpatski 2. Nalazom opsidijana svakako su potvrđeni kulturni kontakti sa područjem severno od Save i Dunava, koji su vidljivi i u drugoj materijalnoj kulturi na nalazištu Šanac-Izba, ali i na mnogim drugim nalazištima u okruženju (Стојић и Церовић 2011). Takođe, ako uporedimo učestalost opsidijana u strukturi okresane industrije na lokalitetima iz eneolitskog doba, onda vidimo da ona opada od severa prema jugu. Na lokalitetu Kudoš-Šašinci opsidijan je dominantna sirovina (65,8%), na lokalitetu Livade-Kalenic se javlja sa dva komada (1,22%), dok se u Bodnjik-Družetić uopšte ne javlja (Радовановић 1996; Живановић 2013), uprkos relativno velikoj kolekciji okresanog kamena. Tri lokaliteta se nalaze na udaljenosti 35–60 km vazдушnom linijom od Šanca-Izbe. Iako na osnovu ovako ograničenog uzorka ne možemo sa sigurnošću zaključiti da je opadanje učestalosti opsidijana od severa prema jugu posledica udaljenosti od izvora sirovine, ističemo za ovaj rad još jednu važnu pravilnost. Sa relativnom vrednošću od 2,2% zastupljenosti opsidijana što je, zapravo, samo jedno mikrosečivo, nalazište Šanac-Izba nalazi se u istom rangu sa lokalitetima Livade-Kalenic (sa samo dva primerka) i Bodnjik-Družetić (bez opsidijana), sa kojima deli i mnoge druge sličnosti u okresanoj industriji i drugoj materijalnoj kulturi.

KONTEKSTUALNA ANALIZA ARTEFAKATA

U sondi 1 bilo je 18 ili 19 komada različitog oruđa (strugači, stmo retuširani šiljci i dr.), dok drugih okresanih artefakata (neobrađeni odbici i sečiva, jezgra i otpaci) takođe ima 19, dakle zastupljeni su u odnosu 50% prema 50%. Struktura artefakata u sondi 2, mada zasnovana na manjem uzorku, sadrži sličan odnos oruđa (3) i drugih okresanih artefakata (4). Osim u broju primeraka, ne uočava se posebna distribucija tipova okresanih predmeta na nalazištu. U kulturnom sloju i objektima relativno je usklađena distribucija oruđa, odbitaka, otpadaka i jezgara, te se ne mogu precizno uočiti zone ili konteksti aktivnosti. Ovde je možda jedino značajno da je najviše oruđa u sondi 1 povezano sa kontekstima koji su povezani sa nekim objektom (građevina, jama 1, jama 2), ukupno 15 komada, dok je u sondi 2 sigurno 1 strugač nađen u jami 3, a još jedno nazupčano oruđe potiče iz sloja (kontekst 2) koji je možda naj-

viši nivo iste jame (dodatak 1). Trebalo bi, međutim, imati u vidu da je prostor sonde 1 većim delom obuhvaćen sa tri objekta (građevina, jama 1, jama 2), što je za posledicu imalo samo 4 komada oruđa izvan objekata, dok je prostor sonde 2 u znatnoj meri devastiran ukopima životinja kojima su, moguće, donekle narušeni i odnosi u strukturi okresanih predmeta. Tako 1 primerak (strmo retuširani šiljak izrađen na sečivu) potiče iz konteksta 9, koji predstavlja oštećenje kulturnog sloja, dok za dva primerka (odbitak i otpadak) iz sonde 2 nemamo preciznije podatke o uslovima nalaza. S obzirom da preostala dva primerka iz sonde 2 (odbitak i odbitak od podmlađivanja jezgra) potiču iz višeg nivoa kulturnog sloja, očigledan je mali broj okresanih artefakata u slojevima koji predstavljaju originalnu površinu nalazišta, a koja je bogata drugom materijalnom kulturom.

Najveći broj oruđa (8), ali i artefakata koji nisu oruđa (5) bio je u kontekstima povezanim sa objektom 1 (ostaci urušene građevine i nivo poda). Od oruđa to su dvostruko strmo retuširano oruđe na transversalnom prelomu i strmo retuširani šiljak u kontekstu 13 (gornji nivo urušene građevine) te strugač, trapez, dva (2) oruđa tipa *bec* i, možda strugač-nazupčano oruđe u osnovi građevine (hodna površina), dok je jedan strugač bio pored objekta na nivou poda. Od drugih okresanih artefakata u vezi sa istim objektom su otpadak u kontekstu 13, otpadak u kontekstu 15 (donji nivo urušene građevine), te po jedno sečivo, odbitak i otpadak u kontekstu 18 (osnova građevine i hodna površina). Slična distribucija artefakata je i u dve duboke jame otkrivene u sondi 1. U jami 1 od oruđa bili su strugač u kontekstu 3, što je verovatno najviši očuvani nivo jame, lociran odmah ispod oraničkog sloja, te obrađeni odbitak i strugač u kontekstu 20 (ispuna jame iskopana u više otkopnih slojeva). Od drugih artefakata u jami su bili odbitak od podmlađivanja platforme (kontekst 3) i dva sečiva, jezgro i otpadak u ispuni (kontekst 20). U jami 2 situacija je slična. Od oruđa su prisutni obrađeni odbitak u kontekstu 4 (verovatno gornji sloj ispune jame), strugač, nazupčano oruđe i oruđe tipa *bec* u kontekstu 20 (niži nivo u ispuni jame). Od drugih artefakata bili su odbitak u kontekstu 19, te sečivo i odbitak u kontekstu 20. Dve jame u sondi 1, zapravo, pokazuju ravnomernu distribuciju oruđa, te sličan odnos između oruđa i drugih artefakata.

Najveći broj artefakata u dve jame nalazi se u slojevima crvene ili crvenkaste zemlje koja sadrži velike količine lepa. Njegovo poreklo je sigurno u obrušenim ostacima građevine, koji je doneo i drugu materijalnu kulturu, između ostalog i predmete okresane industrije. U tom smeru može se, na primer, razumeti prisustvo oruđa tipa *bec*, koje je sa dva primerka prisutno u osnovi građevine i sa jednim primerkom u obrušenim ostacima građevine u jami 2. Na osnovu navedenog, nijedan od tri objekta u sondi 1 ne može se definisati kao zona specifičnih aktivnosti. Oni, zapravo, zajedno ilustruju složenu zonu aktivnosti u i oko građevine, odakle je materijal sekundarno deponovan u jame.

Istraživanje u budućnosti i drugih delova građevine, kao i perifernih delova lokaliteta bi svakako bolje pojasnilo distribuciju okresanih artefakata na nalazištu. Za sada se distribucija i koncentracija okresanih artefakata mogu uporediti jedino sa sondom 2 gde, na primer, konteksti koji predstavljaju originalnu hodnu površinu lokaliteta ne sadrže niti jedan primerak okresanog artefakta.

Jedinu nepoznanicu predstavlja trapez. Trapez je nađen ispod ruševinskog sloja, u kontekstu koji je identifikovan kao horizont hodanja. To, međutim, nije nužno bio i pod građevine. S obzirom na to da podnica građevine nije jasno uočena ostaje nepoznato da li nivo hodanja predstavlja i nivo poda građevine ili je reč o prostoru koji je prekriven urušenom građevinom. U istom sloju od drugih alatki još su bili dva strugača i dva oruđa tipa *bec*, sve tipični komadi za kasni neolit i rani eneolit, te sečivo, odbitak i otpadak, a možda i jedan primerak kombinovanog oruđa (strugač-nazupčano oruđe). Od drugog materijala tu su bili brojni fragmenti keramike, masivni teg od pečene gline, te karbonizovane i kalcinisane životinjske kosti u fazi raspadanja (Tripković et al. 2017). Veći procenat keramike iz ovog sloja nije goreo, te bi se posredno moglo zaključiti da nije sav materijal pripadao izgoreloj građevini, što i dalje ne objašnjava poreklo trapeza. Na lokalitetu za sada nisu uočeni ostaci materijalne kulture iz starijeg neolita, te poreklo jednog primerka ranoneolitnog oruđa na lokalitetu Šanac-Izba nema adekvatno objašnjenje u ovom trenutku.

ŠANAC-IZBA I REGIONALNI TREND OVI U OKRESANOJ INDUSTRIJI

Okresana industrija sa lokaliteta Šanac-Izba u Lipolistu se najbolje i najlakše može razumeti razmatranjem regionalnih trendova. Na osnovu objavljenih kolekcija okresane industrije iz kasnog neolita i ranog eneolita, mogu se primetiti neke česte i/ili zajedničke karakteristike: 1) To je, pre svega, visok udeo retuširanih odbitaka i sečiva među oruđima. U zavisnosti od lokaliteta, negde je veći broj retuširanih odbitaka, negde sečiva; 2) Strugači uglavnom drugi po brojnosti, nekada i najbrojniji tip oruđa. Izrađeni su na odbicima ili sečivima; 3) Raznovrsnost sirovina prema boji i strukturi, ali uglavnom lokalnog porekla (Šarić 2005; Šošić i Karavanić 2005; Špoljar 2011; Bogosavljević Petrović 2015); 4) Dominantno sečivo kao predložak (Radovanović 1996; Šarić 2005; Šošić i Karavanić 2005; Balen et al. 2017); 5) Visok udeo oruđa u kolekciji (tabela 3). Svaka kolekcija ima još i svoje zasebne karakteristike koje zbog globalno malog broja lokaliteta s publikovanom okresanom industrijom i nepoznavanja svih okolnosti u kojima se i kako okresano oruđe proizvodilo i koristilo zasad nismo u stanju preciznije proučiti i razumeti.

Tabela 3. Komparativni pregled okresane industrije
sa ranoeneolitskih nalazišta na centralnom i severnom Balkanu.

	Družetić- Bodnjik (80m ²)		Šašinci- Kudoš (84m ²)		Kalenić- Livade (>98m ²)		Tomašanci- Palača (16000m ²)		Beketinci -Bentež (30900m ²)		Jurjevac-Stara Vodenica (16000m ²)		Lipolist Šanac-Izba (8m ²)	
	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%
veličina kolekcije	818		123		164		380		81		44		45	
ukupno oruđa	147	17.9	34	27.6	52	31.7	113	29.7	28	34.5	16	36.4	22	48.9
predložak odbitak	90	61.2	n/a		n/a		19	16.8	7.0	25	n/a		15	68.1
predložak sečivo	57	38.7					66	58.4	17	60			7	31.8
tipovi oruđa														
strugači	41	27.89	3	8.82	13	25	12	10.6	4	14.29	2	12.5	8	36.3
retuširana sečiva	13	8.84	10	29.41	11	21.15	61	54.0	7	25.0	2	12.5	1	4.5
retuširani odbici	28	19.04	2	5.88	9	17.31			4	14.29			1	4.5
perforatori (svrdla, šila, probojci)	5	3.4	3	8.82			9	8.0	1	3.57	1	6.25	1	4.5
oruđa sa retuširanim prelomom (jednostruka i dvostruka)	7	4.76			3	5.77	7	6.2	7	25.0	1	6.25	2	9.1
strmo retuširano oruđe	1	0.68											2	9.1
nazupčano oruđe	36	24.48					3	2.7					3	13.6
postruške	13	8.84			1	1.92								
dleta	3	2.04												
oruđa sa bifacijalnom obradom			7	20.59					1	3.57				
geometrijski oblici					8	15.38	5	4.4	2	7.14	1	6.25	1	4.5
kombinovano oruđe					1	1.92	13	11.7			5	31.25		
projektili					3	5.77								
oruđa sa dletastim retušem					1	1.92								
oruđa sa jamičastim retušem					1	1.92			1	3.57	1	6.25		
oruđa sa lučnim hrptom					1	1.92								
razno							3	2.7						
oruđe tipa bec													3	13.6

Na osnovu izloženog, okresana industrija sa lokaliteta Šanac-Izba poseduje odlike tipičnih kasnoneolitskih i ranoeneolitskih industrija, kao i neke razlike. Po (malom) prisustvu opsidijana, visokom udelu strugača, visokom udelu oruđa u kolekciji i raznovrsnosti sirovina pokazuje tipične kasnoneolitske i ranoeneolitske osobine kolekcija okresanog kamena i može se najbolje i najlakše uporediti s nalazištima lendelske, vinčanske i lasinjske kulture. Sudeći prema visokom udelu strugača na odbicima slična je karakteru okresane industrije s lendelskih lokaliteta. Prema, najverovatnije, konzumentskom karakteru lokaliteta, te nazupčanom oruđu i oruđima tipa *bec* slična je okresanoj industriji s kasnovinčanskih lokaliteta, dok se od svih kasnoneolitskih i ranoeneolitskih lokaliteta razlikuje izuzetno malim brojem retuširanih sečiva ili odbitaka. Konkretnije, relativno mali broj retuširanih odbitaka te dominantni odbitak, a ne sečivo kao predložak za izradu oruđa su karakteristike koje nisu sasvim uobičajene za doba kojem lokalitet pripada, ali što može biti i posledica malog uzorka.

Pretpostavljeni konzumentski karakter lokaliteta u skladu je sa vremenom iz koga lokalitet potiče. U severnom području rasprostiranja vinčanske kulture to je, na primer, tipična odlika naselja, dok je produkcija kamenog oruđa bila daleko intenzivnija u južnijim predelima vinčanske kulture. Pri kraju vinčanske kulture vidljivi su i centralizacija proizvodnje i jačanje „proizvodnih centara” (Bogosavljević Petrović 2015), što je važna tendencija koja hronološki, prostorno i na osnovu zastupljenosti tehnoloških tipova objašnjava i konzumentski karakter malog lokaliteta kakav je Šanac-Izba. Mešanje materijalne kulture raznih kulturnih stilova u ranom postvinčanskom periodu, što je vidljivo na većini istraživanih ranoeneolitskih nalazišta u zapadnoj Srbiji (Jovanović 2005), te prisustvo opsidijana na širem prostoru siguran su dokaz kretanja, komunikacije i mešanja čiji karakter, obim i dinamiku bi tek trebalo utvrditi u materijalnoj kulturi. Za sada, sudeći prema raspoloživim podacima, okresana industrija s jedne strane jasno ukazuje na kontinuitet i stariju tradiciju i, s druge strane, na nove uticaje, adaptacije i promene koje su deo novog postneolitskog iskustva.

Upravo lokaliteti tipa Obrovac nose zanimljivu i potpuno neispitanu perspektivu promene od kasnog neolita ka ranom eneolitu. Za sada, usled nedostatka istraživanja, nema dovoljno mogućnosti za poređenje okresane industrije lokaliteta Šanac-Izba sa drugim lokalitetima tipa Obrovac, odakle su poznati isključivo pojedinačni artefakti. Ipak, novom postneolitskom dobu pripada nekoliko relativno dobro istraženih ranoeneolitskih lokaliteta iz zapadne Srbije te istočne Hrvatske s kojima smo u grubim crtama uporedili tipologiju oruđa. Ograničili smo se na krug od 150 km oko lokaliteta Šanac-Izba. Hronološki i prostorno najbliži, sa objavljenom kolekcijom okresanog kamena su Bodnjik-Družetić (Radovanović 1996), Livade-Kalenić (Šarić 2005), Kudoš-Šašinci (Radovanović 1995). Ti su lokaliteti, prema keramičkoj građi, datovani u rani eneolit ili imaju fazu iz tog perioda. Od svih nalazišta jedino sa lokaliteta Bodnjik postoji radiometrijski datum koji ga hronološki smešta između 4 467 i 4 347 pre n.e. u kalibrisanoj vrednosti sa 95% pouzdanosti (prema Živanović 2013), što približno odgovara i

vremenu iz koga potiče nalazište Šanac-Izba. To je svakako doba kada na širem prostoru nestaju takozvane „jasne kulturološke odrednice”, a svi aspekti materijalne kulture pokazuju veliku heterogenost, pa tako i nalazi od okresanog kamena.

Od tri navedena lokaliteta, Bodnjik-Družetić i Livade-Kalenić pokazuju najviše sličnosti sa kolekcijom okresanog kamena sa lokaliteta Šanac-Izba. Sličnost se, pre svega, ogleda u strugačima kao najčešćim tipom oruđa, te odbicima kao prevladavajućim predloškom za izradu oruđa. Zajednička im je i raznolika tipologija u koju ubrajamo oruđa tipa *bec*, nazupčano oruđe i oruđa sa strmim retušem. S druge strane, između lokaliteta postoje i izvesne razlike. Udeo retuširanih odbitaka i sečiva je veći u okresanoj industriji lokaliteta Bodnjik, Livade i Kudoš (Tabela 3) nego što je to slučaj na Šanac-Izbi (dva komada ukupno). Razlika se ogleda i u odsustvu opsidijana na lokalitetu Bodnjik-Družetić, kao i u njegovom ekstremnom prisustvu na lokalitetu Kudoš-Šašinci. Isto tako, u Bodnjiku i Livadama prisutno je bifacijalno oruđe, takođe karakteristično za period iz koga lokaliteti potiču, koje nije zastupljeno u Šanac-Izbi. Navedene razlike u strukturi okresanog kamena s lokaliteta Šanac-Izba mogu biti posledica različitih i ne uvek povezanih okolnosti, čije nam razumevanje tek predstoji. One se kreću od male istražene površine i malog broja artefakata do različitih uloga ili nivoa integrisanosti lokalnih grupa u ranoeneolitske kulturalne mreže.

Lokaliteti zapadno od Dunava, lokaliteti lasinjske kulture u istočnoj Hrvatskoj, pokazuju sličnu heterogenu sliku. Na lokalitetima Beketinci – Bentež, Jurjevac – Stara Vodenica i Tomašanci – Palača retuširani odbici i sečiva su najučestaliji tip oruđa (Špoljar 2011; Šošić Klindžić 2013; Balen et al. 2017; Tabela 3). Oruđa sa retuširanim prelomom su prisutna, ali u različitim procentima, kao i strugači. Pored toga, vidljiva je velika heterogenost kolekcija okresanog oruđa po tipologiji, ali i po veličini kolekcije te po površini sa koje je prikupljena (Tabela 3). Ono što je najbližnja zajednička karakteristika je visok udeo oruđa u kolekciji. Za potpunije razumevanje strukture pojedinačnih kolekcija svakako se nameće potreba za ujednačavanjem terminologije i jasnijih kriterijuma za definisanje pojedinačnih tipova.

Sličnosti i razlike u trendovima okresane industrije sa nalazišta iz kasnog neolita i ranog eneolita, te između istovremenih lokaliteta na prostoru centralnog i severnog Balkana, nesumnjivo donose mnoge interpretativne mogućnosti koje sagledavamo u njihovim tek incijalnim oblicima. Kao što je već istakla Bogosavljević Petrović (2015, 512–513) potrebno je iznova razmotriti odnose sopotske, lendelske i vinčanske kulture te isto tako pristupiti i pojavama koje dolaze neposredno nakon nestanka tih kultura. Dosadašnje malobrojne objave kojima se pridružuje i ovaj rad ukazuju na postojanje sličnosti u okresanom materijalu na prostoru severnog Balkana te bi, prema tome, u tom kontekstu trebalo sistemski proučavati generalne aspekte kamenih industrija te vrednovati lokalne i regionalne varijacije. Kao što to nije moguće sa drugom materijalnom kulturom, industriju okresanoga kamena takođe nije moguće promatrati i vred-

novati isključivo u okviru jednog nalazišta ili jedne države, već je potrebno pokušati uočiti i utvrditi kompleksnost zajednica i njihove materijalne kulture ne kroz konstantno traganje za izuzetnim, različitim ili specifičnim karakteristikama već kroz upoređivanje svakog aspekta na lokalnom i regionalnom nivou. Već ovaj trenutni nivo znanja kojim raspolažemo pokazuje nam da postoje globalni trendovi, ali i lokalne specifičnosti koje nije moguće utvrditi samo intuitivno.

ZAKLJUČAK

U radu je razmatrana okresana industrija sa lokaliteta Šanac-Izba kod Lipolista, nakon više decenija prvog istraživanog lokaliteta tipa Obrovac u zapadnoj Srbiji. S obzirom na to da je broj artefakata mali, mogu se doneti ograničeni zaključci o karakteru okresane industrije na nalazištu. Najveći broj primeraka otkriven je na mestu građevine i njenom neposrednom okruženju u središnjem delu lokaliteta, ali usled male istražene površine i šarolike strukture okresane industrije ne možemo sa sigurnošću zaključiti da je to bila primarno zona aktivnosti. Zastupljeni su različiti tehnološki i funkcionalni tipovi u uzajamnom odnosu koji ne ukazuje na proizvodnju artefakata, već pre imaju konzumentske odlike. Najbrojnije oruđe su strugači, a kod nekoliko drugih oruđa (strmo retuširani šiljak, strmo retuširano oruđe na transversalnom prelomu i obrađeno sečivo) primećen je sjaj koji se tradicionalno povezuje sa primenom oruđa kao kompozitne alatke srpa. Napomene o strukturi kolekcije i funkciji pojedinih artefakata u ovom trenutku takođe nisu dovoljne da bi se doneo zaključak o karakteru lokaliteta ograđenog rovom.

Od sirovina su zastupljeni pretežno različiti varijeteti roznaca i u jednom slučaju opsidijan, a na lokalitetu su zastupljeni i komadi izrađeni od rečnih oblutaka. S obzirom na pretpostavljeni konzumentski karakter lokacije i pružene analogije, za poreklom sirovina može se tragati u širem okruženju nalazišta, što ne isključuje i dopremu sa veće udaljenosti. Na tom širem nivou, okresana industrija s nalazišta dobro se uklapa u regionalne kasnoneolitske i ranoeneolitske trendove, pokazujući veliku sličnost sa tradicijom okresanih industrija vinčanske, lendelske i lasinjske kulture. Uticaj i prisustvo ovih poslednjih, vidljiv je u zapadnoj Srbiji na više lokaliteta iz druge polovine 5. milenijuma pre n.e. (Благојевић 2005; Јовановић 2005), čemu se priključuje i lokalitet Šanac-Izba kod Lipolista. Neke razlike u karakteru okresane industrije ovog nalazišta, poput malog broja retuširanih odbitaka i sečiva, koje nisu sasvim u skladu sa naseobinskim trendovima tokom kasnog neolita i ranog eneolita, trebalo bi svakako u budućnosti proveriti i istraživanjem veće površine. Na kraju, naši široki zaključci, donekle limitirani u podršci, poput konzumentskog karaktera lokacije, specifične zone aktivnosti na lokalitetu, prisustva kasnoneolitske tradicije i tradicije „novog doba”, kao i nagoveštene posebnosti u strukturi okresane industrije, pružaju određene indicije za specifičan karakter istraživane lokacije opasane rovom, što bez daljih istraživanja i dodatnih analiza ostaje samo intuitivno određenje.

BIBLIOGRAFIJA

- Balen, Jacqueline., A. Đukić, Davor Špoljar. 2017. Jurjevac-Stara Vodenica – nalazište lasinjske kulture. *Vjesnik Arheološkog muzeja* u Zagrebu 50: 7–30.
- Barbir, Antonela. 2017. Litička analiza eneolitičkih kamenih izrađevina s lokaliteta Crkvišće-Bukovlje. *Vjesnik Arheološkog muzeja* u Zagrebu 50: 51–70.
- Bogosavljević Petrović, Vera. 2015. *Razvoj industrije okresanog kamena u vinčanskoj kulturi na teritoriji Srbije*. Nepublikovana doktorska disertacija. Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu.
- Bogosavljević Petrović, Vera. 2018. „Standardization of chipped stone artifacts and patterning of lithic raw material procurement strategies in the late Neolithic and Early Chalcolithic in Serbia: tradition strategy, or request?”. In *Artisans rule. Product Standardization and Craft Specialization in Prehistoric Society*. eds. Ina Miglov and Jasna Vuković, 89–119. Newcastle: Cambridge Scholars Publishing.
- Bogosavljević Petrović, Vera i Jelena Marković. 2012. History and current studies of petroarchaeological data from the Neolithic and Eneolithic in Serbia. *Bulgarian e-Journal of Archaeology* 1: 50–66.
- Chapman, John. 1981. *The Vinča culture of South-East Europe. Studies in chronology, economy and society*. International Series I – 117. Oxford: British Archaeological Reports.
- Garašanin, Milutin. 1979. Centralnobalkanska zona. U *Praistorija jugoslovenskih zemalja* 2, ur. Alojz Benac, 79–212. Sarajevo: ANUBIH.
- Kasztovsky, Zs., V Szilágyi, K. Biró, T. Težak-Gregl, M. Burić, R. Šošić, Gy. Szakmány. 2009. Horvát és Bosnyák régészeti lelőhelekről származó obszidián eszközök eredetvizsgálata pgaá-val. *Archeometriai Műhely* 2009 (3): 5–14.
- Komšo, Darko. 2009 „Analiza kamenih izrađevina”. In *Josipovac Punitovački – Veliko Polje I, zaštitna arheološka istraživanja natrasi autoceste A5. Eneolitičko, brončanodobno i srednjovjekovno naselje*, ed. L. Čataj, 265–280. Zagreb: Hrvatski restauratorski zavod.
- Szilágyi, K. 2017. Approaching household units from chipped stone assemblages at Alsónyék-Bátaszék, south Hungary. *Bulgarian e-Journal of Archaeology* 7: 61–83.
- Truhović, Vojislav i Milivoj Vasiljević. 1975. Obrovci, poseban tip neolitskih naselja u zapadnoj Srbiji. *Starinar* 24–25: 157–162.
- Tripković, Boban. 2004. Obsidian Deposits in the Central Balkans? Tested Against Archaeological Evidence. *Starinar* 53–54 (2003–2004): 163–179.
- Tripković, Boban. 2017. Nastanak lokaliteta tipa „Obrovac”: stratigrafsko vrednovanje stare hipoteze. *Arhaika*: 65–78.
- Tripković, Boban and Marina Milić. 2008. The Origin and Exchange of Obsidian from Vinča-Belo Brdo. *Starinar* 58 (2009): 71–86.

- Tykot, Robert H. and Jacqueline Balen. 2010. Prehistoric Obsidian Trade Between Central Europe and Croatia. *16th Annual Meeting of the European Association of Archaeologists*. Hague. Poster.
- Шарић, Јосип. 2005. Артефакти од окресаног камена са локалитета Ливаде, Каленић. *Колубара* 4: 89–113.
- Šošić, Rajna i Ivor Karavanić. 2004. Cjepani litički materijal s prapovjesnog nalazišta Slavča, Nova Gradiška. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 37(1): 17–41.
- Šošić Klindžić, Rajna. 2013. „Kameni artefakti”, U *Beketinci Bentež, Naselja iz eneolitika, ranoga i kasnoga srednjega vijeka*, ur. K. Minichreiter i K., Marković 128–139. Zagreb: Institut za arheologiju.
- Špoljar, Davor. 2011. *Cijepani litički materijal s prapovijesnog nalazišta Tomašanci-Palača*. Neobjavljeni diplomski rad, Zagreb, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, 2011.
- *
- Благојевић, Мирјана. 2005. Керамичке посуде из раноенеолитске куће са локалитета Ливаде, Каленић. *Колубара* 4: 31–78.
- Богосављевић-Петровић. 1992. Камена окресана индустрија са неолитског насеља Дивље Поље. Каталог изложбе *Технологија обраде камена у неолиту*. Краљево: Народни музеј.
- Богосављевић Петровић. 2011. Редукција камених сировина на локалитету Црквине – сонда 5 са археолошким целинама. *Колубара* 5: 213–238.
- Живановић, Зоран. 2013. *Енеолитска градина Бодњик*. Коцељева: Завичајни музеј.
- Јовановић, Борислав. 2005. Порекло и хронологија раног енеолита западне Србије. *Колубара* 4: 11–17.
- Радовановић, Ивана. 1996. Прелиминарна анализа кремене индустрије са локалитета Бодњик. *Гласник Српској археолошкој друштва* 11: 41–54.
- Стојић, Милорад и Момир Церовић. 2011. *Шабац, културна стратииграфија праисторијских локалитета у Подрињу*. Београд–Шабац: Археолошки институт и Народни Музеј Шабац.
- Томић, Зорица. 2005. Порекло археолошког материјала с локалитета Ливаде, Каленић. *Колубара* 4: 115–130.
- Трбуховић, Војислав и Миливој Васиљевић. 1983. *Најстарије земљорадничке културе у Подрињу*. Шабац: Народни музеј Шабац.
- Трипковић, Бобан. 2013. *Домаћинство и заједница. Кућне и насеобинске историје у касном неолиту централној Балкана*. Београд: Филозофски факултет.
- Трипковић Бобан, Момир Церовић, Драгана Филиповић Ана Трипковић, и Ивана Живаљевић. 2017. Шанац-Изда код Липолиста, локалитет типа „обровац”: стратиграфија и релативна хронологија. *Гласник САД* 33: 47–72.

Dodatak 1. Kontekstualni pregled artefakata
od okresanog kamena sa lokaliteta Šanac-Izba kod Lipolista

Sonda	EDM	Kontekst/Opis	Interpretacija konteksta	Tehnološki tip	Oruđe	Crtež
1	-	1-površinski sloj tamnomrke rastresite zemlje sa arheološkim materijalom	oranički sloj	odbitak	perforator	7
1	20	2-crvenkastomrka zemlja sa dislociranim ostacima urušenog objekta	kulturni sloj, sadrži izrazito fragmentovane delove građevina i drugi arheološki materijal koji su sekundarno deponovani ukopavanjem jama u kasnijem periodu, kao i drugim prirodnim procesima	sečivo	ne	-
1	19			otpadak	ne	-
1	1138	7-koncentracija komada lepa sa nekoliko keramičkih fragmenata		odbitak	nazupčano oruđe	-
1	104	8-koncentracija komada lepa, šljunka i keramike u pravcu sever-jug		odbitak	strmo retuširano oruđe na transverzalnom prelomu	5
1	740	10-zona crvenkaste zemlje sa grudvicama lepa i sitnim šljunkom		odbitak	ne	-
1	240	11-crvenkastožuta zemlja sa grudvicama lepa i šljunkom		odbitak	ne	-
1	1084	16-manja kružna površina sa glinastom zemljom tamne boje.		Podseća na otisak stuba, ali je poreklo nejasno	sečivo	ne
1	629	13-komadi krupnog lepa	ostaci građevine, viši nivo ruševinskog sloja	sečivo	strmo retuširani šiljak	6
1	630			sečivo	dvostruko strmo retuširano oruđe na transverzalnom prelomu	8
1	610			otpadak	ne	-
1	1021	15-koncentracija urušenog krupnog lepa u jugoistočnom delu sonde	ostaci građevine, niži nivo ruševinskog sloja	otpadak	ne	-
1	1127	18-tamnosiva ili crna zemlja koja prelazi u zdravicu, sa koncentracijama arheološkog materijala	prostor ispod i pored građevine, gazni horizont	odbitak	oruđe tipa bec	4
1	1157			sečivo	trapez	15
1	1150			sečivo	ne	-
1	1146			odbitak	oruđe tipa bec	1
1	1134			otpadak	ne	-
1	1145			odbitak	ne	-
1	1128			odbitak	strugač	2
1	1153			odbitak	strugač	9

Sonda	EDM	Kontekst/Opis	Interpretacija konteksta	Tehnološki tip	Oruđe	Crtež
1	-	18/21-nejasna pripadnost nekom od dva konteksta	konteksti koji se povezuju sa građevinom i gaznim horizontom	odbitak	strugač-nazupčano oruđe	10
1	1183	21-Koncentracija lepa, naleže na gazni horizont	najniži nivo urušene građevine	odbitak	strugač	14
1	-	3-sivožuta, tvrda zemlja, u istočnom delu sonde ispod oraničkog sloja	verovatno najviši očuvan nivo ispune jame 1	odbitak	strugač	-
1	24			odbitak od podmlađivanja platforme	ne	-
1	1223	20- sloj zemlje različitog nivoa kompaktnosti čiji se boja i sadržaj postepeno menjaju od pretežno žute i tvrde zemlje do crvene sa lepom	ispuna jame 1	sečivo	ne	-
1	1255			sečivo	retuširano sečivo	-
1	1222			sečivo	strugač	11
1	1186			otpadak	ne	-
1	1302			jezgro	ne	-
1	1221			sečivo	ne	-
1	656			4-žutosiva glinovita zemlja	verovatno najviši očuvan nivo ispune jame 2	odbitak
1	1126	19-glinovita mrka zemlja, mada rastresite strukture. Sadrži sitne grudve lepa	ispuna jame 2	odbitak	ne	-
1	1254			odbitak	strugač	12
1	1292	23-sloj crvene zemlje izmešane sa sitnim šljunkom, sa dosta komada lepa i keramike		sečivo	nazupčano oruđe	-
1	1260			odbitak	oruđe tipa bec	3
1	-			sečivo	ne	-
1	1287			odbitak	ne	-
1	-	bez terenskog podatka	?	odbitak od podmlađivanja jezgra	ne	17
2	367	4- ispod oranice, crvenkastosmeđa kompaktna zemlja sa retkim grumenčićima lepa i sitnim keramičkim fragmentima, prekriva samo istočnu polovinu sonde	kulturni sloj neporemećen kasnijim ukopima	odbitak	ne	-
2	431			odbitak od podmlađivanja jezgra	ne	-
2	-	9-tamnija, veoma rastresita zemlja	kanal krupne životinje	sečivo	strmo retuširani šiljak	-

Sonda	EDM	Kontekst/Opis	Interpretacija konteksta	Tehnološki tip	Oruđe	Crtež
2	241	2-Ispod oraničkog sloja. Smeđežuta glinovita i kompaktna zemlja sa malo lepa i nekoliko fragmenata keramike	verovatno najviši nivo ispune jame 3	odbitak	nazupčano oruđe	-
2	607	7-sloj suve i žute zemlje sa sporadičnim nalazima keramičkih fragmenata i komada lepa	ispuna jame 3	odbitak	strugač	13
2	-	bez terenskog podatka	?	odbitak	ne	-
2	-			otpadak	ne	-

Rajna Šošić-Klindžić, Boban Tripković

Chipped stone assemblage from the Early Eneolithic site of Šanac-Izba (Lipolist, Western Serbia)

Summary

In this paper the chipped stone industry from the site of Šanac-Izba at Lipolist has been studied. Šanac-Izba is an Early Eneolithic mound-like site, damaged in a bit by modern agricultural practices. Based on its physical appearance it is associated with „Obrovac“ type-sites, that is, the Late Neolithic and Early Eneolithic sites surrounded by ditch and/or rampart, typically distributed in western Serbia. Šanac-Izba is the first excavated site of Obrovac type after several decades. In two trenches (2x2m) the remains of a building and 4 pits were recorded. Beside other archaeological material, a small collection of 45 chipped stone artefacts was also assembled. In this paper we analyze: technology and typology of the knapped artefacts, raw materials used, and contextual relations. The aim is to offer new perspective in comprehending cultural processes in western Serbia, that is to initiate a discussion on this and other Obrovac type-sites, and to study cultural processes of interaction and participation in a regional cultural network.

The chipped stone artefacts were found mainly in trench 1 (38 pieces) in the central part of the site. Most of them were associated with the building

and its surrounding space. Only seven pieces were found in trench 2 located at small distance (4 m) to the west. The structure of the artefact collection points to its consuming character rather than artefact production site. There was a core, a rejuvenation platform flake and two flakes from core rejuvenation. Other technological types include 22 flakes (15 processed into tools) and 13 blades (7 modified into tools). Tools are represented by following types: end-scrapers (7 pieces), denticulates (3 pieces), becs (3 pieces), backed points (2 pieces), retouched blades/flakes (2 pieces) and one piece of perforator, truncation, double truncation, combined tool end-scrapers-denticulate and a trapeze. A geometric tool belonging to Early Neolithic by its shape and technology has not adequate explanation at the moment. Some tools (backed point, truncation and retouched blade) had traces of sickle gloss which is traditionally interpreted by scholarly community as composite tool for plant harvesting. Still, observations on the structure of chipped stone collection or possible function of particular artefacts are not enough to bring any definite conclusion on the character of the ditched site.

The majority of pieces were made from varieties of chert that is locally available as pebbles in river beds and fluvial deposits around the site as well as in primary outcrops at some distance from the site. One piece is made from obsidian that probably originate from Carpathian 1 source, based on visual observation. In regional perspective, the structure of knapped artefacts at Šanac-Izba is in line with general trends in Late Neolithic and Early Eneolithic chipped stone industry. Based on relatively small number of analyzed collections it corresponds well with Late Vinča, Lendel and Lasinja collections. Actually, Western Serbia during the Early Eneolithic is the area of mixed cultural traditions, that is also observable at Šanac-Izba. Still, there were some differences in the chipped stone collection (such as low frequency of retouched flakes and blades) comparing to other contemporary sites in the wider area, but that again can be a consequence of small excavated area at the site. Therefore, our general conclusions, such as consuming site, activity zone in the central part of the site, Late Neolithic traditions and Early Eneolithic novelties, as well as some specificity in the chipped stone industry, when taken together bring some indication for special character of the small ditched location, but that assumption also requests further supportive evidence.

Translated by the authors